

NAZAR ESHONQUL IJODIDA HAYOT TIMSOLLARI VA MAVJUDLIK FALSAFASI

Tursunboyeva Shohzoda

Toshkent amaliy fanlar universiteti, O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

E-mail: turusnboyevashahzoda98@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri Nazar Eshonqul ijodida hayot fenomenining badiiy-falsafiy talqini tahlil qilindi. Adib asarlarida hayot mazmuni, inson mavjudligi, ruhiy iztiroblar va ekzistensial izlanishlar bilan bog'liq qarashlar qahramonlar tafakkuri hamda ramziy obrazlar vositasida yoritilgani ko'rsatib berildi. Tadqiqotda yozuvchi qahramonlarining hayotga munosabati tasniflanib, ularning isyonkor kayfiyati, tushkunlik va hayotdan ma'no izlash jarayonlari tahlil etilgan. Shuningdek, "Go'ro'g'li", "Qora kitob", "Tun panjaralari", "Urush odamlari", "Xayol tuzog'i" kabi asarlarda hayot tushunchasining turli ramziy ifodalari ham ochib berildi. Muallifning hayotni mavjudlikning murakkab va ziddiyatli hodisasi sifatida talqin qilishi, uning badiiy-estetik qarashlari bilan uzviy bog'liqligi asoslandi.

Kalit so'zlar: Nazar Eshonqul, hayot falsafasi, ekzistensializm, absurd, ramz, badiiy tafakkur, qahramon ruhiyati, mavjudlik, hayot fenomeni, zamonaviy o'zbek nasri.

Kirish. Zamonaviy o'zbek adabiyotida o'zining hayot bilan bog'liq ijodiy taassurotlarini yetkazish usullari va inson mavjudligi hamda o'lim masalasida o'ziga xos qarashlarga ega bo'lgan ijodkorlardan biri sifatida Nazar Eshonqulni ko'rsatish mumkin. Shuni aytish kerakki, zabardast milliy yozuvchi sifatida Nazar Eshonqul ijodining turli jihatlarini ko'plab tadqiqotlarga obyekt bo'lgan. Lekin aynan, muallif badiiy dunyosida alohida o'ringa ega bo'lgani holda, hayot falsafasi va o'lim muammosi, tanatologik qarashlari yaxlit tadqiq qilinmagan. Hayotdan ma'no izlash, muhabbat, o'lim – Nazar Eshonqul ijodidagi hukmron mavzular deb hisoblash mumkin. Umuman olganda, XX asr boshlaridagi poeziyaning eng ko'p uchraydigan metaforalari orasida, hayot-o'lim, o'lim-tug'ilish, o'lim-abadiylik mavzulari katta ahamiyatga ega [1, 24]. Uning asarlari insonning mohiyati va mavjudligi haqida ko'proq o'ylashga undaydi. Adib asarlariga individualizm, bema'no va behuda hayot, alg'ov-dalg'ov umr, inson va muhit, inson va uning ruhiyati, inson va iblis o'rtasidagi ziddiyatlar jarayonida ifodalangan estetik va falsafiy qarashlar singdirilgan.

Adabiyotlar tahlili. Nazar Eshonqul ijodida hayot falsafasi haqidagi mushohadalarda ekzistensial, absurd falsafalariga moyillik kuzatiladi. Ijodkor yaratgan obrazlar mudom hayotdan ma'no qidiradi, o'zi bilan bahsga kirishib hayot haqida chuqur mulohaza yuritadi, lekin bu mulohazalari doim qahramonning o'zini ham, o'quvchini ham tushkunlikka yetaklaydi. Abdulla Ulug'ov bu haqida "Nazar Eshonqul asarlari markazida ruhiy-ma'naviy ezilgan, yashashdan, odamlardan ko'ngli qolgan, hayotga alamzadalik bilan qaraydigan" yohud "hayot haqida isyonkorona mulohaza yuritadigan" [2, 33-38] odamlar obrazi turadi degandi. Yo'ldosh Solijonov esa hayotga nisbatan savol qo'yuvchi ushbu qahramonlar galereyasini "javob izlayotgan odamlar" [2, 19] deb nomlaydi. Umumiy qilib, bu obrazlarning hayotga nisbatan qarashlariga ko'ra, quyidagicha tasnif qilish mumkin:

1) hayot jumboqlariga ichki kolliziya, o'z-o'zi bilan bahs yuritadigan, ichki ziddiyatlarga yechim qidiradigan qahramonlar ("Xayol tuzog'i", "Maymun yetaklagan odam" hikoyalari, "Qora kitob", "Tun panjaralari" qissalarida)

2) hayotda o'zi va atrofida qilargana juda katta talablar bilan yondashuvchi alamzada obrazlar ("Shamolni tutib bo'lmaydi" hikoyasi, "Qora kitob" qissasi);

3) hayotdan norozilik, tushkunlik girdobidagi qahramonlar (bu toifa obrazlar adibning deyarli barcha asarlarida uchraydi);

4) hayotga nisbatan isyonkor obrazlar ("Taqiq mevasi" romani, "Qora kitob" qissasi, "Ochilmagan eshik", "Bevaqt chalingan bong" hikoyalari).

San'at asarida hayotni aks ettirish borasida ushbu ijodkor fikrlari ham o'ziga xos, "Kitob bandasi" nomli adabiy-estetik qarashlari aks etgan kitobida u "hayotiy asar", "hayot kabi tabiiy" degan baholar chinakam san'at namunasi uchun mavqeni pasaytiruvchi belgi ekanligi haqida aytadi. N.Eshonqul fikricha, san'at asari quruq hayot in'ikosi bo'lmashligi kerak, aks holda san'at bunchalik jozibali bo'lmaydi. N.Eshonqul hayotni qayta idrok qilishning san'atkorona ko'rinishi haqida "Voqelikning zabardastligi odamni qismatning quli qilib qo'yadi. Ijod esa ana shu qullikka isyondir" [3, 348], – deydi. U voqelikning o'zini emas, aynan uning tasavvurdagi aksini, mohiyatini ko'rsatishni afzal bilgan. Shuning uchun ham real voqelik kuchidan bekinish, uni san'atkorona usullarda ifodalash, o'z xayollari va hayotni shartli ko'rsatish uchun ijodkor ramzlar silsilasidan foydalanadi.

Tahlillar va natijalar. Nazar Eshonqul badiiyatida hayot fenomeniga nisbatan boy va falsafiy ramzlardan foydalangan. N.Eshonqulning ramzlari orqali ma'naviy qadriyatlarni qayta qurishga yo'l izlanadi. Muallif hayotning tub mohiyatini, murakkabliklari, uning kutilgan va kutilmagan yuzlarini, mavjudlikning turli ko'rinishlarini, insonning umr yo'lida uchraydigan ziddiyatlarni chuqur anglaydi va ifodalaydi. "Go'ro'g'li" romanida qahramon: "Hayot – muhtalolikdan boshqa narsa emas" [4, 18] deb ta'riflaganida, mavjudlikning cheklangan holatiga ishora qiladi, ya'ni inson umri davomida "yashash kasali"ga, shuningdek yana qaysidir illatga muhtalo bo'laveradi. Qahramonning "Hayot – mo'rt shishadek hasham va jimjimalar ichida omonat" ta'rifi ham shunday ma'no bilan boyitilgan: hayotning nozikligi va uning cheklanganligi, har qanday quvonch yoki yuksalishning tezda o'zgarishi mumkinligi kabi. Mo'rt shisha, ayniqsa, tashqi go'zalligi bilan insonni o'ziga jalb etadi, lekin u bilan bog'liq bo'lgan barcha tuyg'ular ham mo'rt va beqaror ekanini anglatadi. "Tun panjaralari" qissasida esa "Hayot – uzundan-uzoq davom etuvchi, ham be'mani, ham eng go'zal tush" ta'rifi mavjud. Bunda tush hodisasining sarobdan iborat illyuziyaviy tabiati hayotning o'ziga xos ziddiyatli va o'zgarmas jihatlariga qiyoslangan. Shuningdek, "Xayol tuzog'i" hikoyasida personaj hayotni "sarobmonand bir manzil" [5, 270] deb ataydi. Sarob – bu ko'rish yoki tasavvur qilishdagina mavjud bo'lgan go'zallik va mukammallik, ammo haqiqatda mavjud bo'lmagan illuziya. Hayot insonni qondirish uchun yaratilgandek, lekin asosan muvaffaqiyatsiz yakunlanadigan orzular va kutuvlarini aks ettiruvchi ramzdir.

Hayotning mazmuni va uning inson uchun yaratgan jismoniy va ma'naviy og'irliklari "Qora kitob" qissasidagi professorning hayot haqida mulohazalari va ta'riflarida, ayniqsa, seziladi. Professorning "Hayot zahar bo'ktirilgan chiroyli kulchadan boshqa narsa emas" [4, 514] degan original ramzida yana bir bor o'z aksini topadi. Kulcha, go'zal va xushbo'y bo'lishi mumkin, ammo undagi zahar kulchaning bor xususiyatini yo'q qiladi. Bu tasvir hayot beradigan imkoniyatlar avvaliga go'zalligi, ammo vaqt o'tgan sayin, hayotda azoblarning ustun kelishi haqida. Natijada undan bezgan inson uchun "Hayot har kuni kiyib yuriladigan libosdek oddiy" [4, 515] bo'lib qoladi. Yana professor "hayot o'qib bo'lingan kitobdek shavqsiz" deya hayotning mohiyatini izohlaganda, uning monoton ravishda azobga giriftor etuvchi tabiatiga ishora qiladi. Hayoti so'nggida pushaymonlik yoki afsus-nadomat qurshovida qovrulish haqida gap ketganda, "Umr osmonga tupurish, so'ng osmondan tushgan tupugini yutishdir", – deydi. Bu jihatdan kaltakesak hayoti ham insonnikidan baxtiyorroq kechishi mumkinligini so'zlaydi, chunki bu jonliqda umri so'ngida yotib

pushaymondan eziluvchi qabri yo‘q. Ya‘ni his-tuyg‘ular, xoh ijobiy bo‘lsin, xoh salbiy, hayot deb atalmish jarayonga ma‘ni yoki ma‘nisizlik beradi, insonda esa kaltakesakdan farqli ravishda ana shu hissiyotlar mavjud.

“Evolutsiya” (“Istilo”) hikoyasida “Hayot – qafasdan ham torroq” [4, 262] ifodasi ishlatilgan. Bu ruhiy rishtalari uzilishi, kutilgan erkinlikka erisha olmaslik va shaxsiy cheklovlar, ijtimoiy ta‘qiblar natijasida qo‘zichoqqa evrilgan insonning hayot haqidagi yakuniy xulosasi edi.

“Urush odamlari” qissasida Anzirat parallelizm vositasida o‘zi yashab turgan hududdagi daryoning ikki tomonidagi tabiatga monand ravishda o‘z umrini ham “daryoning ikki qirg‘og‘i” [5, 425] deb ta‘riflaganda, hayotning o‘zgaruvchan, bir vaqtning o‘zida ikki qiyin tomondan bosim o‘tkazadigan holatini nazarda tutadi. Daryo, doimiy oqim, o‘zgarish va qirg‘oq esa hayotning ikki tomonlama kuchlari – ezgulik va yovuzlik yohud g‘am-tashvishsiz hayot yohud azob-uqubatlar, gunoh va begunohlik kabi holatlari ramzi edi. Insonning bu dualistik kurashda munosib tomonga o‘ta olishi yohud qanday moslashishi kerakligi haqida fikr yuritadi, ammo Anzirat bu tanlovda munosib tomonni tanlay olmagan edi.

Bundan tashqari, “behuda umr”, “tashlandiq umr”, “besamar umr”, “kechikkan umr”, “boy berilgan umr”, “qovurilgan umr”, “ma‘nisiz hayot”, “yolg‘iz hayot”, “badbo‘y hayot”, “do‘zaxdan ham yuz karra mudhishroq va ayanchliroq hayot”, “tussiz va shaklsiz hayot”, “xaroba hayot”, “ruhsiz hayot”, “bir lahzalik bema‘ni xayol”, “zabun, xor etilgan, ter va nahs hidlari anqigan” kabi o‘xshatishlar N.Eshonqulning obrazlarida hayotga bo‘lgan salbiy va pessimistik kayfiyatni ifodalaydi. Muallif qahramonlarining deyarli har biri, hayotning beqarorligi, boshqarib bo‘lmazligi, umidsizlik va azob-uqubatlar haqida o‘ylaydi. Bu ramzlar, insonning umri davomida yuksalish, o‘rish, baxt va muvaffaqiyat bilan birga, bir qator xatoliklar, tushkunliklar va isyonning turli ko‘rinishlari bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatgan.

Xulosa. Nazar Eshonqul ijodida hayot fenomeni oddiy voqelik yoki biologik mavjudlik sifatida emas, insonni doimiy izlanish, shubha, iztirob va o‘zini anglash jarayoniga chorlovchi murakkab falsafiy hodisa sifatida talqin qilingan Adib qahramonlari hayotning mazmuni va mohiyatini anglashga intilar ekan, ko‘pincha ichki ziddiyatlar, yolg‘izlik, tushkunlik va isyon holatlarini boshdan kechirishadi. Shu sababli yozuvchi asarlarida hayotga oid mushohadalar ekzistensial va absurd dunyoqarash elementlari bilan uyg‘unlashadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, muallif hayotni ifodalashda ramziy tafakkurga tayangan. Hayotning “sarob”, “tush”, “zaharlangan shirin kulcha”, “mo‘rt shisha”, “qafas” kabi metaforik talqinlarida hayotning tashqi jozibasi bilan uning ichki fojeaviy mohiyati o‘rtasidagi qarama-qarshilik badiiylashtirilgan.

Demak, Nazar Eshonqul badiiy olamida hayot muammosi insonning ruhiy va ma‘naviy mavjudligini anglash bilan chambarchas bog‘langan markaziy falsafiy kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi. Adib yaratgan hayot konsepsiyasi zamonaviy o‘zbek nasrida inson va mavjudlik munosabatlarini badiiy-falsafiy jihatdan talqin etishning o‘ziga xos namunasi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Сафонова Т. В. Оппозиция жизнь/смерть в творчестве А. А. Фета. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Орёл, 2008. – 24 с.
2. Ҳозирги адабий жараён масалалари. Назар Эшонқул таваллудининг 60 йиллигига бағишлаб ўтказилган халқаро илмий-назарий анжуман материаллари. – Тошкент: Фан, 2022. Б. 33-38

3. Eshonqul N. Kitob bandasi: maqolalar va esselar. – Toshkent: Akademnashr, 2023-yil. – B. 348.
4. Эшонқул Н. Сайланма I: ҳикоялар. – Тошкент: Академнашр, 2022. – 512 б.
5. Эшонқул Н. Сайланма II: роман ва қиссалар. – Тошкент: Академнашр, 2022. – 576 б.
6. Косяков Г. *Проблема смерти и бессмертия в лирике М.Ю. Лермонтова* : дис. ... канд. филол. наук. – Омск, 2000. – 197 с.
7. Белый А. Апокалипсис в русской поэзии // Символизм как миропонимание.-М., 1994. – С. 408-418.